

A rendi kategóriák olvasztótégelye. A kora újkori magyarországi szabad királyi városokban lakó nemesi rangúak helyzete és szerepvállalása

A kora újkori városfejlődés legmeghatározóbb jellegzetessége volt, hogy az addig viszonylag zárt társadalmi és rendi viszonyok között élő városi lakosság kénytelen volt olyan elemeket is magába foglalni, amelyek a városi polgárságtól és lakosságtól eltérően a rendi társadalomban teljesen más helyet foglaltak el. Ez a szituáció részben annak a folyamatnak volt a következménye, amely az államok megerősödésével, a központi kormányzat kialakulásával és hatókörének kiszélesedésével járt. Ez a tényező nem csupán a Magyar Királyságra, de Európa egészére jellemző, sőt Európa más régióiban ez a jellegzetesség még erősebben volt jelen, mint a Magyar Királyság városfejlődésében.¹ A Magyar Királyság városaiban is azt érzékelhetjük, hogy a városban élők között mind nagyobb számban jelentek meg a nemesség, bizonyos esetekben az egyház, más esetekben a katonaság kiváltságolt, speciális csoportjának tagjai.² A központosított irányítású állam kialakulásával éppen a városok szerepe nőtt meg, éppen ezért váltak a városok az államigazgatás, a tudomány, az oktatás és a gazdaság legfontosabb központjaivá.³ A kora újkor egyben a vállalkozások kora is a Magyar Királyságban. Az európai kedvező gazdasági folyamatok felértékeltek a magyarországi termékeket. Az áruk értékesítésébe a hagyományosnak tekinthető városi (szabad királyi és mezőváros egyaránt) polgársága mellett a birtokos nemesség is bekapcsolódott.⁴ Jóllehet számos területen a gazdasági érdekek egybeesése politikai

¹ Friedrichs 1995.; Friedrichs, 2000.

² H. Németh 2004: 280–323.

³ Friedrichs 2000.

⁴ Szakály Ferenc 1995:

ellentéteket okozott köztük, közös gazdasági érdekek is léteztek. Mindez együtt járt a rendi kategóriák egybemosódásával. Ha elfogadjuk kiindulási pontként ezt a tényezőt, akkor a városok megnyílását, más rendi csoportok beáramlását természetes jelenségnek tekinthetjük. Olyan jelenségnek, amely az események visszahatásaként csak fokozta a városok fejlődését, és egyben a városok központi funkcióit gyarapította.

A városokban megtelepedett nemességet már eleve két részre lehet és kell osztani. A két kategória (városi nemesek és nemes polgárok) nem mosható össze sem a kortársak szemében, sem a történelmi kutatások során! Ám ennek a két csoportnak is vannak alcsoportjai, melyeket a különféle társadalmi helyzetek, karrierminták és az egyént befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők alakítottak ki. A városban élő nemeseket maguk a kortársak sem tekintették egy társadalmi-jogi kategóriának. A 17. század közepén, tehát amikor a kérdés a legélesebben vetődött fel: kik tartoznak a városok, és kik a vármegyék hatásköre alá, Püspöki Matóczy Tamás kassai követ több kategóriát állapított meg. Alkotmányjogi alapokra helyezett véleménye szerint ugyanis városi nemes háromféle létezik: nem concivis armalisták, concivis armalisták, possessionatus nemesség.⁵ A feldolgozott levéltári források részben alátámasztják Matóczy egykorú véleményét, részben tovább finomítják azt, hiszen a kassai követ (aki egyébként e véleményét Abaúj vármegye közgyűlése kapcsán fejtette ki) azt az általa jól ismert rendi kategóriák alapján alakította ki, társadalomtörténeti kategóriák természetesen nem játszhattak szerepet akkor, amikor felállította ezeket a kategóriákat. Felosztása azonban többé-kevésbé tisztán tükrözi a városban lakó nemeslevéllel rendelkező személyek helyzetét. Jóllehet armálisa birtokában úgy a nemes polgár, mint a városi nemes rendi-jogilag nem tartozott a városi önkormányzat fennhatósága alá, de a városok testületeihez, magához a városi jogokhoz való viszonyuk számos tényező függvénye volt. Az adott korszak, az ember, a rang és a szituáció mind meghatározta, hogy a város szenátusa, illetve az adott nemes állapotú egyén között milyen viszony állt fent. Mindezek ellenére meg lehet, és meg is kell határozni azokat a korszakhatárokat és területeket, amikor és ahol az armálissal rendelkező városiak és a városokban lakó nemesség körüli problémák a szokottnál is hangsúlyosabban kerültek felszínre.

Egyrészt a városi lakosság számát gyarapították az ún. nem concivis armalisták. Jelentős részük a közigazgatás központjainak számító városokban telepedett le. Ennek kiemelkedő helyei Európa-szerte az ún. székhelyvárosok (Residenzstadt). A Magyar Királyság központja ekkor egyértelműen Bécs volt. A Magyar Királyság életét befolyásoló döntések nagy része itt született, a politikai élet, valamint a Magyar Kancellária székhelyeként az igazgatás központi színtere volt. Valódi székhelyként az udvar életében részt vevő nemesek, főnemesek, egyházfők nagy számban költöztek Bécsbe, vásároltak házakat, vagy építettek palotákat a városon belül, vagy azok külvárosaiiban létesítettek nyári palotákat. A Habsburg udvar létrejötte és állandósulása miatt így Bécs városa nagyszámú, nem polgári rendű lakossal rendelkezett. E népesség létszámát növelték az udvar, az igazgatás színtereiként funkcionáló központi igazgatási szervek, valamint a beköltöző nemesség ellátását végző kiszolgáló személyzet, akik

⁵ (AMK), Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskéj administrativy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (=H III/2. mac.) 61. fol. 18. 1648. január 7.

sok esetben nem is tartoztak a város fennhatósága alá.⁶ Számos németországi és kelet-közép-európai város számára az oda telepített hivatalok mintegy fejlődésük egyik motorjaként is működtek.⁷ Ahhoz, hogy egy város megfelelő hivatali központ legyen, persze olyan előfeltételekkel kellett rendelkeznie, amelyek predesztinálták erre a szerepre.

A Magyar Királyságban Bécshez hasonló uralkodói központ nem alakulhatott ki ebben az időszakban. Pozsony és kisebb mértékben Kassa, valamint a bányagazgatás központjaiként Besztercebánya, Körmöcbánya és Selmecebánya azonban rendelkeztek bizonyos jellegzetességekkel, amelyek az igazgatási központokra általában jellemzők voltak. Az itt kialakított államigazgatási szervek olyan, a rendektől csupán a hivatalvezető személyében befolyásolt korszerű hivatalok voltak, ahol (nemesi származású) hivatalnokok dolgoztak.⁸ Ezeket a hivatalnokokat azonban szinte el sem lehetne képzelni a városi környezet, a városi kultúra köre nélkül. A városi szféra szorosan kötődött hozzájuk és azok a városok, amelyekben egy-egy központi hivatal létesült, önmaga is sokat nyert ottlétükkel. A hivatalok a városok számára jobb érdekérvényesítési lehetőségeket jelentettek. A „testközelben” élő, rokoni kapcsolatokat kiépítő hivatalnokok a városi kereskedők számára kifinomult ízléssel és igényekkel rendelkező vásárlókört jelentettek, de egyben új karriermintákat is nyújtottak a polgárság értelmiségi rétegének.⁹ A bécsi udvarban és Bécs, illetve Prága városában az idegen környezetbe nehezen beilleszkedő főnemesek és nemesek számára a hazai jogrend és az ismertebb nyelvi közeg megfelelőbb terepet jelentett politikai szerepük elvégzésére. Nem véletlen, hogy Pozsonyra már a 16–17. században jellemző volt, hogy a városban élő nemesség képviselői rangjuknak megfelelő városi házzal rendelkeztek, valamint hogy nagy előszeretettel temetkeztek a pozsonyi templomokba.¹⁰ A Magyar Kamara hivatalnokai számára a polgárjog felvétele – nemeseknél is volt erre példa bőségesen – nem volt megengedett, jóllehet többen próbálkoztak ezzel.¹¹

Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya, Nagybánya és Felsőbánya a Magyar Királyság gazdaságában kiemelkedő szerepet játszó bányászat, a nemes-, valamint a színesfémtermelés központjaként a bányagazgatás székhelyeiként funkcionáltak. Felső-Magyarország vitathatatlan fővárosaként Kassa a Szepesi Kamara és a felső-magyarországi főkapitányság központja volt, ezt a központi szerepet a város iskolái, majd az akadémia létrehozása tovább növelték.¹² A Magyar és a Szepesi Kamara hivatalno-

⁶ Spielman, John P. 1993.; Hirschbiegel, Jan/ Paravicini, Werner/ Andermann, Kurt (szerk.) 2014.; Hirschbiegel, Jan/Paravicini, Werner/ Wettlaufer, Jörg (szerk.) 2012.; Pils, Susanne Claudine/Niederkorn, Jan Paul (szerk.) 2005.; Haupt, Herbert 2007.

⁷ A német területekre lásd: Ennen, Edith 1992: 189–198.; Stürmer, Michael 1992: 11–23.; Wolg, Jürgen 1992: 365–395.; Andermann, Kurt 1995: 159–175. A csehországi Jičín 17. századi fejlődésének egyik fontos összetevője volt, hogy Albrecht von Wallenstein itt rendezte be rezidenciáját, birtokainak kormányzását pedig az itt élő hivatalnokokra bízta. Janáček, Josef 1991: 87–100. Vö. még Csehországra: Čechura, Jaroslav 1991: 64–82.

⁸ Ember, 1946; Federmayer, 1999; Federmayer, 2010c, Pálffy, 2010, s. 209–214.

⁹ H. Németh, 2004. 1. köt. 473–478. A német városokra lásd: Andermann, 1992. A csehországi Jičín 17. századi fejlődésének egyik fontos összetevője volt, hogy Albrecht von Wallenstein itt rendezte be rezidenciáját, birtokainak kormányzását pedig az itt élő hivatalnokokra bízta. Janáček, 1991.

¹⁰ Pálffy, 2009.; Mikó / Pálffy, 2002; Federmayer, 2003; Federmayer, 2010c.

¹¹ Pozsonyra lásd: Felhő, 1946: 250. Vö: ÖStA, MuBw, Ungarn, Fasc. 1. fol. 364–367. 1553. május 10., fol. 738–741. 1559. február 23., ill. H. Németh, 2004: 477.

¹² Kubinyi András 1999: 499–519.; Kubinyi András 2000. Kassára lásd: Németh István, H. 2004: 1. köt. 473–474.

kai mindannyian nemesi származásúak lévén ebbe a körbe sorolhatók, voltak köztük olyanok, akik nem folyamodtak (nem is folyamodhattak esetenként) polgárjogért.¹³ Ennek ellenére még ezt követően is találunk olyan kamarai hivatalnokot, aki bizonyíthatóan polgárjoggal rendelkezett, és ezzel egy időben kamarai tisztségét is ellátta.¹⁴ Szerepük a 17. század végétől vált fontosabbá, amikor a városi elitet igyekeztek szakképzett katolikusokkal lecserélni.¹⁵ A bányakamaráknál szintúgy számtalan, főként az ausztriai tartományból származó hivatalnok vált bányavárosi lakossá. A bányakamara állásfoglalása szerint nem szívesen engedélyezték, hogy a kamarai szolgálat mellett polgárjoggal is rendelkezzenek ezek a személyek, de bizonyos értelmiségi hivatalnokok, például orvosok a városi közéletben is részt vettek.¹⁶

Nagyszombat az Esztergomból elmenekült érsek, egyben kancellár székhelyeként egyházigazgatási és birtokigazgatási központként is funkcionált. Ezt a központi funkciót erősítették az esztergomi érsek által alapított felsőoktatási intézmények, de különösen a Pázmány Péter bíboros által létrehozott egyetem, ami a várost az ország oktatási és szellemi életének egyik központjává emelte.¹⁷

Azokban a városokban, ahol jelentős katonai központ alakult ki (Kassa, Varasd), a király szolgálatába szegődött katonáskodó nemesek egyszerre, nagy tömegben érkeztek a városba, ahol hamarosan városi lakosként kaptak uralkodói engedélyt házvásárlásra. Az osztrák nemesség számára jelentős kiemelkedési lehetőséget jelentettek a magyarországi hadműveletek, és számosan közülük az oszmánok elleni hadjáratokban vagy főkapitányi központokban hasznosították katonai tehetségüket.¹⁸ A szabad királyi városok esetében jelentős ellenállásba ütközött a városi házak vásárlása.¹⁹ Győr és Érsekújvár erőd-garnizonvárosában azonban a házak nagyobb része épp az ő kezükbe került.²⁰ A katonáskodó nemesekkel eleinte a nem concivis armalisták csoportja gyarapodott, de néhányan közülük magyar indigenátust szerezve magyarországi birtokok földesuraivá váltak.²¹ Ők már Püspöki Matóczy csoportosítása alapján immáron a *possessionatus nemesség* tagjai közé tartoztak.

A városban házat szerző *possessionatus* nemességen belül különféle altípusokat lehet megkülönböztetni aszerint, hogy képviselőiket milyen okok és lehetőségek vonzották (vagy éppen taszították) a szabad királyi városok falai közé. E csoport némely tagját az igazgatási központok csábították a városba. Pozsony esetében igen erős volt annak igénye, hogy az alapvetően idegen székhelytől nem messze fekvő, a magyar

¹³ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Altes Münz- und Bergwesen, Ungarn, Fasc. 1. fol. 364–367. 1553. május 10., fol. 738–741. 1559. február 23., MNL – OL E 244 (Min.) 400. kötet fol. 38–39. Kassa, 1634. július 9.; fol. 40. 1634. július 14.; fol. 46–47. Kassa, 1634. december 14.; fol. 51–52. Kassa, 1635. március 11.; fol. 350. Kassa, 1642. április 20.

¹⁴ A kassai Wilhelm Draheimre lásd: AMK H III/2. mac. 86. fol. 99. 1687. december 15. Más kamarai hivatalnokok esetében lásd: Geccsényi Lajos 1999: 77–83.; Geccsényi Lajos 2003: 100–113.; Geccsényi Lajos – Guszarova, Tatjana 2003: 653–672.

¹⁵ H. Németh István 2012: 49–78.

¹⁶ Fritz-Molnár, 2015.

¹⁷ Granasztói György 1989: 140–157.; Granasztói György 2003.

¹⁸ H. Németh István 1997: 143–197.

¹⁹ Németh István H. 2004: 1. köt. 289–301.

²⁰ Geccsényi Lajos 2003.

²¹ Németh István, H. 2004: 1. köt. 289–301.

rendiség központi hivatalainak helyet adó, a magyar rendiségtől nem idegen szokással és nyelvvel élő városban házat szerezzenek. A városfejlődésnek ez az útja szintén általánosan jellemzőnek tekinthető, hiszen éppen a 16–17. században kezdődött el a városok belvárosának benépesülése főnemesi palotákkal.²² A nemesek vidéki kúriája mintegy uralmuk jelképévé változott, míg a nemesi élet központjává a városi házak váltak.²³ A 18. századtól kezdve azonban a szabad királyi városokban sorra megjelenő főnemesi paloták valóban arra utalnak, hogy a főnemesség számára mindenképpen fontos volt a bécsi, budai/pesti vagy regionális központokként a pozsonyi, kassai stb. jelenlét. A tendenciát jól jelzi, hogy amíg 1643-ban 85, 1717-ben már 109 nemesi házhelyet találunk Pozsonyban. A felső-magyarországi központban, Kassán ez a szám a 16. század közepétől nagyjából stagnált, mivel mintegy 60–70 nemesi házhelyet regisztráltak a teljes időszakban, éppúgy, mint Szokolcán, ahol 1696-ban 65 ház volt nemesi tulajdonban.²⁴

A korszak adottságait tekintve a birtokos nemességet nem elsősorban a reprezentáció vagy a városi léttel járó előnyök csábították a városokba, hanem inkább a biztonság, a kulturális központi jelleg és nem utolsósorban a gazdasági előnyök. A katonáskodó birtokos nemesség az előzőekben ismertetett okok miatt költözött a katonai székhelyekre.²⁵ Az oszmán hódítás, valamint a megromlott közbiztonság miatt sokan a városokban kerestek személyük, családjuk és ingóságaik számára menedéket, amit a városok vezetése sokszor akceptált is.²⁶ A városi nemesség beköltözését engedélyező és azt szabályozó törvénycikk (1563:62. tc.) részben megóvta a városi privilégiumokat, de egyben a török elől menekülő és a városban menedéket lelő nemesség jogos igényeit is kielégítette. A törvény megengedte a házaikból elűzött nemeseknek, hogy a városokban házat vegyenek maguknak, de csak azzal a feltétellel, ha a városoknak fizetendő terhekben a polgársághoz hasonlóan vesznek részt.²⁷ A rendelkezésre álló források arra mutatnak, hogy általában a városoknak sikerült elismertetni a városlakó nemesekkel ezt a rendelkezést. A városok igyekeztek akadályozni a nemesi házvásárlást.²⁸ Mindez arra mutat, hogy főként a 17. század közepétől ez a gyakorlat mind nagyobb veszélynek volt kitéve, a nemesek mind inkább vonakodtak a közterhekben szerepet vállalni. A vármegye e házak révén tudott a szabad királyi városokba jogi eszközökkel behatolni, ami erősen sértette a városok érdekeit.²⁹ Az adófizetők kiesése mellett a

²² Holák, 1969.; Závadová, 1974.; Stassel, 1988.; Šulcová, 1991a; Šulcová, 1991b.; Fundárková, 2003.; Fejtová–Ledvin-ka–Pešek, 2009.; Ennen, 1981.; Meinhardt, 2006.; Paravicini, Werner/ Wettlaufer, Jörg Ostfildern, (szerk.) 2006. Bécsre lásd: PILS, 2005.

²³ Bužek, Václav/ Maťa, Petr, 1999.; AHF-Information No. 76. vom 22.09.1999.

²⁴ Lauter, 2006: 161–163.; Tölgyesy, 1937.; Kosáry, 1996: 231–233. A nemesi házhelyekre: Federmayer, 2003: 45.; Federmayer, 2010c. AMBr Spisovy material Lad. 52. Fasc. 1. Nr. 1. Több mélyfúrászerű esettanulmányként lásd még: Federmayer, 2006.; Federmayer, 2009.; Federmayer, 2010.; Federmayer, 2011a.; Federmayer, 2011b.; Szokolca: MNL OL E 34 (Prot. rest. lib. reg. civ.) pag. 306–314. Kassa: Wick, 1941. 135–141.; AMK H II. 1701.

²⁵ H Németh István 1997: 143–198., 174–175.

²⁶ AMK, Supplementum H. Listiny, listy a spisy (=H I.) 5442/27. Tokaj, 1611. november 25.

²⁷ Magyar Törvénytár: 1563: 62.

²⁸ AMK H III/2. mac. 63. fol. 429.

²⁹ Általános problémaként lásd: Bessenyei József, 1991: 255–263. Konkrét példaként Bornemissza János kassai házára: AMK H III/2. mac. 63. fol. 419–427. 1653. augusztus 4., Schw. No. 8155. Vö.: H III/2. mac. 63. fol. 523. 1654. április 24.

háramlási joggal járó előnyökről azonban a városoknak is le kellett mondaniuk, így az ebből származó, néha tetemes bevételek sem folytak be.³⁰

A város a gazdaság központjaként nagy jelentőséggel bírt a birtokos nemesség gazdálkodásában, elsősorban a nemesi birtokokon megtermelt bor és más mezőgazdasági termények piacaként. A városok és a nemesség közti ellentét egyik legnehezebben feloldható oka éppen ezért ekkor a borbehozattal és annak kimérésével kapcsolatos probléma volt. Ennek a fő oka az volt, hogy mind a birtokos nemesség, mind pedig a városok egyik legfontosabb bevétele ekkor a bor kicsiben történő kimérése, vagyis kocsmáltatása volt.³¹ A 16. század közepétől ez mind nagyobb gondot okozott, mivel ez a konkurencia a városok jövedelmeit erősen csökkentette. Ez a kérdés ebben az időszakban az országgyűlések és a várospolitika egyik legjelentősebb városokhoz köthető problémája volt.³² A városok a legtöbb esetben erőszakos eszközöktől sem riadva vissza akadályozták meg a nemesi borbehozattal. Ez alól kivételt képezett a tizenöt éves háború időszaka, amikor a hadszíntérré változott régió nemesi városi házukba menekítették értékes terményeik egy részét.³³ Sok nemes éppen a bor árusítása miatt vállalta a polgárjog felvételét, és az azzal járó terheket. Ahogy azt Bessenyei János maga is bevallotta, amikor lemondott polgárjogáról: „*Nilwán wacion kegyelmeteknek, hogy ez el mult Eztendőkben, kiwáltképpen kewés Borochkáimnak szabadossan walo bé witelére és eladására Nézve, Az beöchyületes Kassa városának privilegiumawal akarwán élnem, Az kegyelmetek Polgáry Társaságában attam wolth magamath.*”³⁴ A 17. század közepétől azzal is találkozunk, hogy a vásárpénz elkerülése miatt vették fel nemesek a polgárjogot. E konkurencia ellen a városiak még azon az áron is felléptek, hogy a nemességet igyekeztek megakadályozni abban, hogy polgárjogot nyerjenek el, és így terményeiket viszonylag szabadon értékesíthessék.³⁵

A város mint a tudás és a kultúra központja a nemesifjak tanulmányaiban játszott fontos szerepet. A városokban működő jó színvonalú oktatási intézmények vonzották a nemesifjakat. Számukra a legolcsóbb és legjobb megoldás az volt, ha a család házat birtokolt, vagy ha korábban nem volt városi háza, házat vásárolt a városban, és ott lakatta fiait.³⁶ Érdemes lenne megvizsgálni, hogy ez a jelenség az egyeteméről, illetve ezt megelőzően akadémijáról ismert Nagyszombat esetében hogyan befolyásolta a város és az egyházi központ viszonyát, illetve ez a szituáció milyen ellentéteket szült. A nagyszombati egyetem és a kassai akadémia sem tartozott a városok joghatósága alá, de a vonzáskörzetükbe tartozó nemesség köreiből erősíthette azt az igényt, hogy városi házat szerezzenek.³⁷

³⁰ Németh, István, H. 2004.

³¹ Ladomerszky Pál 1943: 30–32.

³² Az 1598. évi országgyűlésen éles vita bontakozott ki a városi nemesség kocsmáltatási joga, illetve a nemesek által a városokba szállított borok körül. MOE 9. köt. 155., 187. Vö. 10. köt. 148–149., 152–153., 274–275., 286–288., 299–300., 317–320., 348., ill. 11. köt. 832., ill. 10. köt. 274–275., 299.

³³ AMK H I. 5442/27. Tokaj, 1611. november 25.

³⁴ AMK H I. 5991/14. Bártfa, 1622. július 6.

³⁵ AMK H II. 1646.

³⁶ AMK Schw. No. 12859. Schw. Nr. 12859., Nr. 12862. Jolsva, 1709. augusztus 29.

³⁷ A városok közös problémájára világít rá a Kassa és Nagyszombat közötti egyeztetés e témakörben. AMK Schw. No. 10561/43. Nagyszombat, 1692. június 4., No. 10561/54. Nagyszombat, 1691. május 18.

A városok társadalmi közegének kinyílása a kora újkorban

Nem concivis armalisták

Possessionatus nemesség

Concivis armalisták – nemes polgárok

A csoport az egyik legproblémásabb területe ennek a kérdéskörnek. A városi nemeseken kívül a 16–17. században ugyanis számos olyan polgár is nemesi címet nyert, akik egyébként nem adták fel polgári életmódjukat és megélhetési forrásukat. A nemesség elnyerése sem minden esetben jelentette azt, hogy a korábban polgári életmódot űző városi polgár végleg elkötelezte magát a vármegyének. A városi polgárok többségének a nemesi rang – egyáltalán nem magyarországi sajátosságként – a korszak legmagasabbnak elismert státuszát jelentette. Igényük, hogy a korszak társadalmának elismerten legmagasabb rétegében foglaljanak helyet, érthetőnek és akár jogosnak tekinthető, hiszen a nemesi címer egy-egy személy szociális felemelkedésének jelképévé vált. A magyarországi nemes polgárság a kora újkor tekintetében azonban semmiképpen nem mosható össze sem az előző két csoporttal, sem a német városokban oly gyakori patrícius-polgársággal, még akkor sem, ha egyes képviselőik – humanista ismerteiket felhasználva – használták is volna ezt a kifejezést. A német városok patríciusainak ugyanis volt egy nagyon fontos, őket minden egyéb nemességtől és polgártól megkülönböztető jellegzetessége. A patríciusok ugyanis nem csupán egy polgári elit legfelső rétegét jelentették, akik a város vezetését birtokolták, és egyben nemesi címmel is rendelkeztek. A német birodalmi városok patríciusai ugyanis nem tisztán egy társadalmi, hanem egy rendi kategóriát alkottak, amelyhez külön jogok tartoztak. A német birodalom városainak patríciusai voltak ugyanis azok – és csak ők –, akik választhatók voltak a városok legfontosabb tisztségeire, a város vezetése kizárólag közülük kerülhetett ki. A patríciusokat egyben élesen meg kell különböztetnünk a birtokos nemességtől, akik legalább az ún. Ritter, lovag ranggal rendelkeztek, mivel őket már az egykorú jogi terminológiai irodalom sem tekintette egy kategóriának. Johann Konrad Kreydemann 1646-ben a patríciusokat jogi szempontból így jellemezte: „Es sind Geschlechter in den Reichsstädten, sonderlich Nürnberg, Augsburg, Ulm, Straßburg, welche auch für edel und hoch gehalten und sonderbar vor andern plebeis gefreiet, aber sie erkennen des Reichs Stadtrat und sind für freie Reichsritter vom Adel nicht zu halten...”. A patríciusok még ebben a korszakban is számos olyan joggal nem rendelkeztek, mint amivel a lovagi ranggal rendelkezők már igen, például nem vehettek részt párviadalokban.³⁸

A Magyar Királyság városaiban teljesen más típusú nemes polgárság alakult ki. Ez a polgárság ugyanis – ellentétben a német birodalmi városok patríciusáival – nemesi címével nem a városi lakosság kiválasztott rétegévé, hanem városi polgárként a vármegyei nemesség részévé is vált. A városi polgárok részére adott kiváltságlevelek ugyanis semmiben nem különböztek azoktól, amelyeket uralkodóink az ország többi nemesének adományoztak. Ha a birodalmi nemesi joggal hasonlítjuk össze, a nemességet elnyert magyarországi városi polgár a címerét éppen úgy viselhette bárhol, akár

³⁸ Lásd erre összefoglalásként: Endres, Rudolf 1988.; Kreydemann, Johann Konrad 1646: 41.

házán, síremlékén, de párviadalokon is.³⁹ A késő középkor magyarországi városfejlődése szintén erre mutat rá. Kubinyi András véleménye szerint a városokban élő nemesség a 14. század végétől már nem a régi típusú ispáni jellegű, leginkább a német városok patríciusaihoz hasonlatos elite volt, hanem az új városvezető elit, leginkább a kereskedelemről élő, esetlegesen nemesi rangot is elnyerő polgárok közül került ki.⁴⁰ Megállapításai helytállóak, mivel a német terület patrícius-polgárság jogi jellemzőivel a Magyar Királyság városaiban nem találkozunk. A patríciusok egyedüli választhatóságával egyetlen magyarországi városban sem szembesülhetünk. Besztercebánya választási szokásai e tekintetben egy kissé kilógnak a sorból, mivel a városban az ún. Ringbürgerek csoportja rendelkezett bizonyos előjogokkal, de csak annyiban, hogy a három bírójelölt közül az egyiket ők jelölhették. Ez azonban nem jelentette, hogy ők valamiféle patríciusi jogokat birtokoltak volna, hiszen e Ringbürgerek nem mindegyike volt nemes, másrészt a polgárjoghoz kötődő választási és választhatósági jogokat ez a szokás alapvetően nem befolyásolta.⁴¹ A magyarországi városokban ezzel a joggal a 14. század végétől már sehol sem találkozunk, így sem ekkor, sem a kora újkorban nem beszélhetünk városi patríciusokról.

A nemes polgárok száma – mint ahogy a többi nemesé is – a 16–17. században vált magassá, a jelenség ebben az évszázadban olyannyira elterjedté vált, hogy a városi elit szinte minden tagja egyben nemesi címmel is rendelkezett. Számosan közülük azonban nemesi oklevelük elnyerését követően sem adták fel polgári életmódjukat és megélhetési forrásukat. A nemesség elnyerése nem minden esetben jelentette azt, hogy a korábban polgári életmódot űző városi lakos azon kívül, hogy nemességét jelző kardját szobájának falára függesztette, és királyától kapott címerével díszítette házáat vagy boltját, végleg elkötelezte magát a vármegyének. A Kassára költözött mezőszegedi Szegedy család tagjai – noha a család a 16. század utolsó harmadában szerezte nemesi rangját – csupán egy évszázaddal később tagozódtak be a megyei nemesség középrétegébe. Jóllehet Szegedy Mihály maga is tartott díszfegyvereket házában, elődeinek kereskedését ő maga is továbbvitte.⁴² A városi polgárok többségének a nemesi rang a korszak legmagasabbnak elismert státuszát jelentette. Ezt a jelenséget korántsem számíthatjuk a magyarországi városfejlődés sajátosságai közé, hiszen Európa bármely államában ezt kívánta elérni a rendi polgárság legfelső rétege. Ennek „államosított” gyakorlatát a Francia Királyságban vagy Angliában tapasztalhatjuk is, hiszen ezen országokban a nemességen belül élesen elkülönült a taláros nemesség az ún. kard nemességétől. A franciaországi városok vezető tisztviselői a 17. századra automatikusan nemességet is nyertek.⁴³ A polgárság igénye, hogy a korszak társadalmának elismerően legmagasabb rétegében foglaljanak helyet, érthetőnek és akár jogosnak is tekinthető, hiszen a nemesi címer egy-egy személy szociális felemelkedésének jelképévé vált. A városok vezetése maga sem tekintette ezt veszélynek vagy károsnak, hiszen a legfelső vezetésük nagy részben éppen nemes polgárokból állt, mint erre Kassa és

³⁹ Vö.: Áldásy Antal, 1904–1942. passim

⁴⁰ Kubinyi András 1971: 203–269., 239., 243–246., 255–256., 258–262.

⁴¹ Németh István, H. 2007a: 57–96.

⁴² Újváry Zsuzsanna, J. 1994: 33–85. Szegedy Mihály hagyatéki leltárának elemzését ld.: 42–46.

⁴³ Összefoglalóan ld.: Histoire de la France urbaine. Dir. 1981: 167–168.

Sopron esetében jőmagunk is rámutattunk.⁴⁴ Ellenkezésük hiányát mutatta, hogy a városszövetség prágai informátorai között helyet foglaló Hans Ruda 1592-ben például egyszerre három kassai polgár nemesi igénylésével foglalkozott.⁴⁵

A városi polgároknak a nemesi címmel kapcsolatos érzései olyanok voltak, mint általában az embereknek az olyan dolgok iránt, amelyre nagyon vágnak, de pontosan tudják, hogy megszerzésére kevés esélyük van: egyszerre volt elutasító és sóvárgó. Ez a kettősség akkor tűnik ki igazán, ha a városon belül pattan ki olyan ügy, amelynek ez volt a mozgatórugója. A polgárság azon része, amely nemességet szerzett, (irigységből vagy más gazdasági ok miatt) nyilvánvalóan irritálta a városi társadalom más rétegeit. 1611 ősztörtént Kassán, hogy a sütő háznál elsétáló Szabó Tamást, Tar Jánost és Ferenc deákot az éppen ott tartózkodó Tamássi Ferenc elkezdte sértegetni, mondván: „*Hiszem ha Nemes ember volnek akar, de nem vagiok az, miczoda? ebszart adnek en azon nemessegen*”. Erre fel a kassai armalista nemesek bevádolták a tanács előtt Tamássit, aki (mint az később kiderült) maga is a nemesi rangra ácsingózott, hiszen a tanúk egyöntetű vallomása szerint annak ellenére, hogy nem volt az, nemesi címet tartott a boltjában. Miután azonban a nemesek magasabb adósávba estek, és követelték rajta az adót, Tamássi erre azt mondta, hogy ő ugyan nem fizet, és: „*Fingot adnék en azon*”.⁴⁶

A vármegye ez esetben nem avatkozott be – erre a perben részt vevőknek eszük ágában sem volt felkérni őket. A nemes polgárság helyzete azonban nem volt könnyű, hiszen egyszerre tartoztak a város és a vármegye alá. Ám a vármegyék éppen ebben az időszakban kezdték el a városban élő nemesség felé kiterjeszteni fennhatóságukat. Már 1611-ben azzal az igénnyel lépett fel Abaúj vármegye, hogy Zagyvai Miklós kassai polgár, armalista nemes a vármegyének és ne a városnak fizessen adót. Armalista nemesként azonban Zagyvainak semmilyen külső birtoka nem volt a vármegyében, így teljesen jogtalanoknak minősítették a kérést.⁴⁷ A nemes polgárok identitását azonban a források alapján egyértelműnek tekinthetjük abban a tekintetben, hogy – ha csak nem volt arra különlegesen nyomós okuk – ők általában a város fennhatósága alá tartozóknak vallották magukat. Noha a városi polgárság legfelső rétege körében a nemesi rang megszerzésének vágya már jóval korábbra visszanyúlik, a 17. század első harmadáig a vármegye nem rendelkezett olyan politikai befolyással, amely veszélyeztette volna a szabad királyi városok hatáskörét nemes polgáraik felett. Egészen addig a nemességet nyert polgárok sem igényelték ezt a védelmet, leginkább azért, mert ezzel saját jogaikat veszélyeztethették.⁴⁸ A 16. században csupán elvétve találkozunk olyan esettel, amikor a nemes polgár a vármegyéhez fordult védelemért, és akkor is csupán

⁴⁴ Németh István, H. 2007: 125–141.

⁴⁵ AMK H II. Prága, 1592. december 12.

⁴⁶ AMK H III/2. mac. 49. fol. 376–377., 379., 381.

⁴⁷ AMK H III/2. mac. 50. fol. 169. 1611. szeptember 27.

⁴⁸ A belső tanács tagjai között számos polgár rendelkezett nemesi ranggal. Vizsgálatukra később szeretnék sort keríteni, de a szakirodalom eddigi kutatásaiból kitűnik, hogy a városi társadalom legfelső rétege igényelte azt a fajta megbecsülést, amelyet a nemesi rang elnyerése jelentett. Újváry Zsuzsanna, J. 1979.; Újváry Zsuzsanna, J. 1994: 33–98.

valóban nyomós ok, egy tűzvész okozásának vádja miatt szembesülhetett ezzel a tényezővel a kassai tanács.⁴⁹

A vármegyei nemesség azonban egyre-másra hozatta az olyan országgyűlési törvényeket, amelyekben a városi nemességet a vármegyék fennhatósága alá vonták. 1613-ban a városokban lakó címeres nemeseket is dézsmafizetésre kötelezték,⁵⁰ 1622-ben pedig a szabad királyi városok armalistáit is kötelezték, hogy részt vegyenek a nemesi felkelésben.⁵¹ A törvények megvalósítására ekkor még nem került sor, de alapot teremtett arra, hogy a vármegyék követelései alkalmával ezekre hivatkozzanak. Nem véletlen, hogy az Almássy István és Demek András országgyűlési követek részére kiadott utasításban a felső-magyarországi városszövetséggel egyeztetve a kassai tanács előírta, hogy a városokban lakó armalisták vármegyei adóztatását mindenképpen akadályozzák meg.⁵² A jelenség a század harmincas éveitől kezdve erősödött fel. A városok az évtized első három évében (1631, 1632, 1633) mindannyiszor kénytelenek voltak különféle privilégiumleveleket kierőszakolni a nádortól, valamint az uralkodótól, majd 1633-ban Abaúj vármegyével külön kiegyezni.⁵³ Noha Kassa városa és Abaúj vármegye írásban rögzített alkut kötött egymással, az 1634/35. évi országgyűlésen a nemes polgárok ügye ismételten a figyelem középpontjába került, elsősorban Abaúj és Zemplén vármegyék követeinek felterjesztései, valamint Szemere Pál éles városellenessége miatt.⁵⁴ 1635-ben Abaúj vármegye kezdeményezte a városi armalisták mind hatékonyabb adóztatását, és annak ellenére, hogy a városi tanács megpróbált ellenállni a vármegye sorozatos támadásainak, kénytelen volt elismerni annak jogait. Az 1635-ben hozott országgyűlési határozatok hatása és azok előzményei Abaúj vármegyében is érződtek. A városszövetség követei 1635 májusában részt vettek a vármegyegyűlésen, ahonnan visszatérve arról számoltak be, hogy a vármegyei nemesség a nemes polgárokat akarja megadóztatni. A kassaiak védekezésésként megpróbálták húzni az időt, és a vármegye küldötteivel azt elhíttetni, hogy a nemesek nincsenek otthon, és nem lehet őket egy időpontban összegyűjteni, de ez sem használt. A főispán panaszára a városi tanács kénytelen volt összehívni a nemes polgárokat, és eleget tenni a vármegyének.⁵⁵ A felső-magyarországi városszövetség hamarosan gyűlést tartott az ügyben, ahol arról határoztak, hogy követeket menesztenek a Szepesi Kamarához. Emellett megállapodtak abban, hogy a vármegyegyűléseken fokozottan figyelemmel kísérik az ilyen jellegű törekvéseket. A városszövetség követei augusztus közepén meg is érkeztek Kassára, ahol az ismételten összegyűlt városi követeknek arról számoltak be, hogy az érsek és Lippay Mihály alkancellár egyetértett velük a nemesi házak vásárlása, továbbá az armalist elnyert polgárok adóztatása ügyében.⁵⁶ A városszövetség

⁴⁹ MNL-OL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara regisztraturája, Litterae ad Cameram exaratae (=E 41 (Litt. ad Cam.)) 1556 No. 42. Eperjes, 1556. május 4.

⁵⁰ CJH 1613:4.

⁵¹ CJH 1622:21.

⁵² AMK Schw. No. 6118. Kassa, 1625. szeptember 23.

⁵³ AMK, Tajny archiv (Archivum secretum) (=TA) H No. 5-8.

⁵⁴ Molnár Péter és Debreczeny Mihály kassai követek jelentései. AMK H I. 6538/37. 1634. december 23., 6538/67. Kassa, 1634. január 11.

⁵⁵ AMK H III/2. pur. 18. fol. 134. 1635. május 11., H I. 6598/67. Sopron, 1635. február 4.

⁵⁶ AMK H III/2. pur. 18. fol. 169–170., 223.

tárgyalásainak végül az lett az eredménye, hogy az uralkodó 1635. augusztus 4-én olyan tartalmú oklevelet adott ki, amellyel a kassai armalistákat, vagyis a nemes polgárokat kivonta a vármegye fennhatósága és törvényszéke alól.⁵⁷

A tendencia teljes mértékben megfogható, ha a felső-magyarországi városszövetség a következő évtizedekben e tárgyban összehívott gyűléseinek anyagát megvizsgáljuk. 1642-ben szinte egy időben tárgyaltak két olyan pert, amelyek arra mutatnak, hogy a vármegyék politikai befolyásának növekedésével a szabad királyi városok nemes polgárai felett gyakorolt joghatósága veszélybe kerülhetett. Selmecbányán egy Ferdinand Fischer nevű polgár, Felső-Magyarországon pedig Váradi Pál kassai polgár esete adott alkalmat a vármegyéknek arra, hogy elvitassák a városok fennhatóságát nemes polgáraik felett. Fischert Zólyom vármegye törvényszéke 1641-ben idézte maga elé, majd miután a királyi városhálózat összes tagja nyomban tiltakozott ez ellen, az alsó-magyarországi bányavárosok védekezésésként a felső-magyarországi városszövetség küldötteiből álló bíróság elé idéztették a peres feleket, ahol megállapították, hogy Zólyom vármegye törvénytelenül cselekedett. A vármegye erre azonnal a nádorhoz fordult, és kijelentette, hogy az országgyűlési törvények szerint az összes selmecbányai nemesi jogokkal rendelkező polgár az ő és nem a város fennhatósága alá tartozik. A felső-magyarországi városszövetség felhívására ekkor a szabad királyi városok közösen fordultak szintén a nádorhoz, aki ez esetben a javukra döntött.⁵⁸

Váradi Pál pere még ennél is jóval fordulatosabb, és jól illusztrálja a vármegyék és a városok küzdelmét, melyet a nemes polgárok feletti joghatóságért vívtak. Váradi Pál Kassa megbecsült polgáraként számos tisztet látott el, többek között a város grófjaként kezelte a kassai birtokokat, a tanács számos alkalommal bízta rá egy-egy árva gondviselését.⁵⁹ 1630-tól a választott község, 1636-tól 1642-ig megszakítás nélkül a szenátus tagja volt.⁶⁰ Anélkül, hogy részletesen elemeznénk a pert (erre egy önálló tanulmány keretében kívánok sort keríteni), szeretném bemutatni annak legfontosabb tanulságait. 1642 közepén kiderült, hogy Váradi nem számolt el a város rábízott jövedelmeivel. Váradi erre később sem volt hajlandó (talán nem véletlenül), és miszlókai birtokára menekült, ahonnan olyan üzeneteket küldött a városnak, hogy beteges állapota miatt nem tud megjelenni a város előtt, és elszámolásait is ezért nem nyújtotta be.⁶¹ Miután Váradi tisztének megfelelően vagyonával felelt az általa okozott kárért, a város azonnal lefoglaltatta a városban talált ingó és ingatlan birtokait. Váradi, nemes lévén, nyomban a vármegyéhez fordult. Abaúj vármegye az ő védelmére sietett, mondván: a vármegye igaz tagja. Kassa városa ekkor már országos szinten próbálta érdekeit megvédeni, mivel a felső-magyarországi városszövetség, majd a városok támogatásával a többi magyarországi szabad királyi város támogatását elnyerte az ügyben. Abaúj vármegye szintén hasonló lépésekre szánta el magát, és a per az országgyűlés tárgyalásainak is egyikévé vált. A per csak mintegy negyed évszázad alatt zárult le, és akkor is csak Váradi örökösei és Kassa város megegyezésével. Az azóta is a város birtokait

⁵⁷ MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Libri regii (=A 57 (Lib. reg.)) 7. köt. pag. 1086-1087., ill. Vissi Zsuzsanna – Trostovszky Gabriella – Németh István, H. – Tuza Csilla – Csavlek Judit – Magyari Gabriella – Németh György 2006: 7.614.

⁵⁸ Štátny Oblastný Archív v Levoča, Magistrat mesta Levoča (=AML) XIII/87/1. 1642. január 23.

⁵⁹ AMK H III/2. pur. 19. fol. 166. 1642. március 6., 173. 1642. március 21.

⁶⁰ Németh István 2006.

⁶¹ AMK H III/2. pur. 19. fol. 225. 1642. november 25.

szaporító vagyon több mint felét átadták Váradi özvegyének, az azóta Hartyáni András Abaúj vármegye alispánjával házasságot kötött Mező-Szegedi Annának.⁶²

Váradi pere nemcsak abban hozott újat, hogy kassai polgárként, s mi több, a belső tanács tagjaként fordult a vármegyéhez. A sikkasztást minden bizonnyal Váradi valóban elkövette. Erre utal a per során tanúsított magatartása, hogy nem akart megjelenni a város törvényszéke előtt, és azonnal a vármegyéhez fordult védelemért. A perben valódi tanulságként az szolgál számunkra, hogy a 17. század közepén a vármegye hatékonyan tudta a sikkasztásban jogosan elítélt Váradit megvédeni, rövid börtönbüntetését követően vagyona egy részét kimenteni. Özvegye még ennél is többet tudott elérni. A városnál maradó vagyon nagyobbik felét sikerült a per befejezése előtt, a várossal kötött külön egyezség értelmében megkapnia. A város és a városszövetség fellépése tehát csupán elodáznia tudta Kassa vereségét. A 17. század hatvanas éveire ugyanis a vármegyékkel szemben olyannyira lecsökkent a városok politikai befolyása, hogy saját nemesi jogokkal rendelkező polgárait sem tudta megvédeni. A Váradi-per kapcsán az ehhez hasonló esetek száma megszorodott. Egyre több nemes polgár próbált oly módon kibújni a büntetés vagy a kedvezőtlen ítélet alól, hogy nemességére hivatkozva elvitatta a város joghatóságát, és a vármegyéhez fordult jogorvoslatért. A Váradi-per további következményei közé számolhatjuk, hogy a vármegyék a korábbiaknál is erőteljesebben kezdték követelni a nemes polgárok vármegyei adóztatását. A kassai tanács ugyan 1644-ben el tudta érni, hogy II. Rákóczy György az armalista nemesek védelmében újabb oklevelet állítson ki. A kassai követek 1648. január elején a megyegyűlésről megérkezve már arról számoltak be, hogy a főispán a nemesség egyetértésével felvetette, hogy a városban lakó armalistákat az országgyűlésen hozott törvények szerint a vármegye adóztassa meg. Erről csak azért tett le, mert a városi követek egyhangúan elutasították,⁶³ illetve a városszövetség követei kijárták, hogy Pálffy Pál nádor közvetítsen a vármegye és a város között.⁶⁴ Ám még ez évben a tanács kénytelen volt olyan egyezséget kötni Abaúj és Sáros vármegyékkel, miszerint a városi nemesek után a város köteles fejenként 25 forintot fizetni.⁶⁵ Sem az egyezség, sem pedig a nádor közvetítése nem járt azonban teljes sikerrel, hiszen a nádor 1651-ben ismételten arra kényszerült, hogy Abaúj vármegyét arra intse, hogy a városi armalistáktól semmi módon ne szedjenek adót, ne buzdítsák őket arra, hogy a városból tagadjanak meg mindenféle adófizetést.⁶⁶ Hét évvel később a felső-magyarországi városszövetség közösen lépett fel a vármegye hasonló intézkedéseivel szemben, amely a városok területi-jogi autoritását sértette, és követeiket előbb a Szepesi Kamarához, a kamarai jogügyigazgatóhoz, illetve a nádorhoz és a személynökhöz küldték ennek kivédéséhez.⁶⁷

A Wesselényi-összeesküvést követő években az uralkodó rendelkezései szerint a városokban lakó nemesektől a városoknak kellett adót szedniük, de a vármegyék továbbra is arra törekedtek, hogy a városi nemeseket ők adóztassák meg. 1691-ben

⁶² Lásd még: Németh István, H. 2004: 1. köt. 462–470.; AMK Schw. No. 9062.

⁶³ AMK H III/2. mac. 61. fol. 18. 1648. január 7.

⁶⁴ AMK Schw. No. 7771. Bécs, 1649. július 13.

⁶⁵ AMK TA H No. 10.

⁶⁶ AMK Schw. No. 8027. Bécs, 1651. március 6.

⁶⁷ AMK H I. 8457/17. Eperjes, 1658. március 30.

a vármegyék akarták beszedni a portiót mindazon kereskedőktől, akiknek külső birtokaik voltak, valamint az armalistáktól azzal az indokkal, hogy ők birtokaik, illetve nemességük révén a vármegye fennhatósága alá tartoznak. Az uralkodó Esterházy Pál nádor ajánlására kénytelen volt ezzel ellenkező módon azt a parancsát megerősíteni, hogy tőlük a városok szedjék az adót.⁶⁸ Négy évvel később azonban ismételt a felső-magyarországi városszövetség fellépésére volt szükség, mivel a lőcsei tanács panasza szerint Szepes vármegye megtiltotta a városnak, hogy a lőcsei nemesektől adót szedjen. A városszövetség gyűlésén úgy határoztak, hogy követeket küldenek az uralkodóhoz, valamint Johann Heidenreichhez, hogy ezt megakadályozzák.⁶⁹

A vegyes jogállású armalista polgár rendi hovatartozása a korszak végéig problémákat okozott, hisz adóztatásukról a vármegyék sosem mondtak le. Ez a Rákóczi-szabadságharc idején is hasonló gondokkal járt. A szécsényi országgyűlésen részt vevő követek jelentése szerint ugyanis a rendek és a kancellár hasonló álláspontot képviselt ebben a kérdésben. Az országgyűlésre érkező városi követek előtt már első tárgyalásaik során szóba kerültek a városi armalista nemességgel kapcsolatos problémák. Azonban Ráday Pál kancellár mereven elzárkózott a városszövetség országgyűlési követeinek kérésétől, hogy rendezzék ezek viszonyát, és a personalis insurrectiótól tekintsenek el, valamint a vármegyék követelései ellen lépjenek fel. A szécsényi országgyűlés nem a hagyományos módon történt, ahol a vármegyéket követek képviselték, hanem a vármegyék nemessége nagy létszámban, mintegy önmagát képviselte. Éppen ezért felmerült az, hogy a városi armalista nemesség szintén személyesen jelenjen meg Rákoson (az országgyűlés tervezett helyszínén), majd Szécsényben. Ráday Pál kancellár az országgyűlés helyszínére érkező követektől nyomban az iránt érdeklődött, hogy a városi armalisták hol vannak, és a közeljövőben megérkeznek-e. A városok követei szerint Ráday kérése teljesen indokolatlan, mivel a városok „*Soha különben Diatakon nem comparealt, hanem csak követei által*”. A kancellár ugyan a városok érveit figyelembe vette, de felhívta a szövetség követeinek figyelmét arra, hogy mindazok, akik „*[n]emessi szabadsággal éltek, élnek és élni kívánnak*”, jogukban áll és kötelességük lenne a rendek gyűlésén megjelenni. Ezzel lényegében azt fejezte ki, hogy a nemes polgárok nem a városok, hanem a vármegyék fennhatósága alá tartoznak, nemesi mivoltuk előbbre való, mint polgárjoguk.⁷⁰ Ezt követően maga „*[a]z Nemes szabad Felseő Magyar Országghi királyi Várossokban resideáló Concivis Armalista Nemesség*” 1706-ban azzal fordult II. Rákóczi Ferenchez, hogy a nemességre kötelező személyes felkeléstől mentességet szerezzen. A nemes polgárok arra hivatkoztak, hogy „*az kik vagyunk kevesen Armalista Concivis Nemessek, Öregh, beteges, köszvényes, és jobb részint mindenönkül az idegen Nemzettül megfosztatot, szegénységben élődök vagyunk, [...] nem hogy az Táborozásra volnank alkalmatossok, sött annak előtt is Soha Tábori expeditióra nem insurgáltunk*”. A nemes polgárok kifejtették, hogy ők sosem tartoztak a vármegyéhez, mivel „*az Városhoz, s annak kőfalaihoz esköttünk, az Városnak óltalmazására*”, egyébként pedig városi polgárként igen megterheltek a fejedelem katonáinak, a Franciaországból érkezett pattantyúsok és hadmérnökök

⁶⁸ Borsod–Abaúj–Zemplén M. Lt. Sátoraljaújhely IV. 1001/b. 20. Kazinczy-Gyűjt. Fasc. 162. No. 194. Bécs, 1691. december 7., AML XXI/10. pag. 733–796. Bécs, 1691. november 10.

⁶⁹ AMK H I. 11005/57. Lőcse, 1695. november 8.

⁷⁰ AMK H II. Szécsény, 1705. szeptember 7.

ellátása, valamint a városok által közösen kiállított katonák fizetése miatt. A fejedelmnek a kérvény dorsális oldalára írt ítélete szerint azonban „*kinek kinek Nemesi kötelességétől vagy az Personalis Insurrectio, mely iránt töttünk rendeléseket, kihezis alkalmaztassák magokat, ha nemessi Privilegiumban kívánnak tartatni*”⁷¹

A nemes polgárságot annak ellenére, hogy a vármegyék a 17. század első felétől kezdve egyre-másra erre törekedtek, nem sikerült saját fennhatóságuk alá vonni. Helyzetük folytán azonban olyan kiskaput jelentettek a vármegyék számára, amely állandóan veszélyeztette a szabad királyi városok önkormányzati jogait. Mint azt a városszövetség előtt forgó perekből láthattuk, a nemes polgárság egyes tagjai ezt a köztes helyzetet próbálták kihasználni. Törekvéseikben azonban nem az irányította őket, hogy nemesként polgárságukat mindegy megtagadva támadják városukat. Az esetek nagy többségében a nemes polgárok főként azért fordultak segítségért a vármegyéhez, hogy saját, önös érdekeiket védjék. Váradi vagyonának nagy részét csak ily módon tudta megmenteni attól, hogy a városi tanács véglegesen elkobozza. Váradi özvegye pedig a 17. század közepén hozott városellenes törvényeket, illetve a városok és a vármegyék közötti feszült viszonyt használta ki, hogy első férje elkobzott vagyonát részben visszakaphassa. A század végén a vármegyék esetenként már azt is el tudták érni, hogy a nemes polgárokat adóztatásra fogják. A Rákóczi-szabadságharc idején megszerzett politikai erejüket pedig arra használták fel, hogy a nemes polgárokat (addig sosem látott módon) személyes felkelésre kötelezzék. Ezzel az intézkedéssel voltaképpen az 1622:21. törvénycikkben megfogalmazott igény teljesült, jóval annak törvénybe iktatása után. Azonban azok a polgárok, akik polgárként nyerték el nemesi rangjukat, általában nem a vármegye, hanem a város fennhatósága alá rendelték magukat. Adóikat a városoknak igyekeztek kifizetni, a personalis insurrectiót igyekeztek elkerülni, mint láthattuk, azzal az indoklással, hogy ők a városra (és nem a vármegyére) esküdtek fel. Téves lenne azt hinnünk tehát, hogy ha egy polgár nemesi rangot szerzett, azon nyomban nemesként kezdett el élni, szinte megtagadva korábbi énjét feladta volna polgári foglalkozását.

Nem possessionatus, concivis armalista

Ez a kategória ugyan nem szerepelt Püspöki Matóczy kassai követ listájában, mégis érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a fenti csoportokon és alcsoportokon kívül voltak olyan egyéni életutak, amelyek e kategóriák közötti átmenetet, a nemesi lét és a városi polgári státusz teljes összemosódását mutatják. A pozsonyi városi elitbe tartozó Peck család az osztrák tartományokból érkezett. Christoph Peck bírodalmi nemességet bír, de polgári tevékenységet és életmódot követő polgárként először a külső tanács, majd két évtizeden keresztül a belső tanács tagjaként, a városvezető elitbe tartozóként főként kereskedelemmel foglalkozott. A belső tanács tagjaként a városban szerzett összeköttetésein túl kihasználta Pozsonynak az ország igazgatásában betöltött szerepét, és Fejérvöly István püspöknek, a Magyar Kamara

⁷¹ AML II/177/7.

elnökének lett a familiárisa. A család házassági kapcsolatai azt tükrözik, hogy a várost jellemző hivataliszékhely-funkció jelentősen befolyásolta a házastársak származását. A szintén székhelyfunkciókat gyakorló Kassa esetében csak kivételes esetekben figyelhettük meg, hogy városi polgár magas kamarai tisztséget töltsön be, nem tisztán polgári, hanem a pénzügyi vagy katonai igazgatási hivatalban álló személyekkel is családi kapcsolatban álljon.⁷² Christoph Peck vejei és menyei részben a kamarai igazgatásban szerepet játszó pozsonyi lakosok voltak, részben környékbéli magyar nemesek, akik szintén a kamarai igazgatásban vettek részt. Fia, Leopold Peck a Magyar Kamara lajstromozója, majd a kamara pénztárnoka lett. Később kamarai tanácsos, Szentgyörgy és Bazin kapitánya, Bethlen Gábor 1620-ban pedig az erdélyi fejedelem alá tartozó jövedelmek kamarai igazgatójává nevezte ki. Leopold Peck gyermekei számára szintén hasonlóan vegyes, részben a város elitjéhez tartozó polgárt, részben a kamara alkalmazottjait, illetve kamarai alkalmazásban álló nemeseket választott házastársul. Felesége, Anna Aichinger családfája e tekintetben nagy hasonlóságot mutat ezzel, mivel itt is a városi belső tanács tagjai, városbírák, valamint kamarai alkalmazottak (tanácsosok, pénzügyi szakemberek és harmincadosok) egyaránt szerepelnek.⁷³

Keviczky János szintén arra nyújt jó példát, hogy egy vármegyei nemes a hadszíntérré váló Magyar Királyságban hogyan tudott városi polgárként igen nagy karriert csinálni. A Keviczky család Turóc vármegyéből származott, ahonnan Keviczky János a felső-magyarországi Gömör megyébe költözött, ahol tizedszedőként vállalt tiszteletet. A feltehetően jogi és gazdasági ismeretekkel rendelkező Keviczky ezután a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem szolgálatában álló Korláth István felső-magyarországi főkapitány, majd a Habsburg uralkodó által kinevezett Alaghy Menyhért főkapitány szervitora lett. Emellett Abaúj vármegye jegyzője, majd szolgabírája. A tipikus értelmiségi nemesi karriert befutó, tisztviselése miatt Kassára költözött Keviczky valószínűleg jó lehetőséget láthatott a város nyújtotta pályafutásban. 1636-ban nyert polgárjogot a városban, ahol feleségül vette Johan Langh egykori kassai tanácsos és bíró leányát, a szintén tanácsos Kun Pál özvegyét, aki szintúgy nemes polgár volt.⁷⁴ Keviczky ilyen háttérrel nagyon hamar jutott a belső tanácsba. Mindössze egy évet töltött a külső tanácsban, majd a polgárjog elnyerését követő második évben már a szenátus hetedik helyén foglalta el, 1640-től pedig egyértelműen a város legbefolyásosabb négyesének a tagja, kilenc alkalommal töltötte be a bírói posztot.⁷⁵ Az ebben az időszakban mindinkább élesedő viszály – ami a városi nemesek, a vármegyék, illetve a város között tört ki a bormérés és a város fennhatósága miatt – kiemelkedő alakjává éppen ez a Turóc megyei, polgárözvegyet elvett nemes vált. A Keviczky János nevével fémjelzett belső hatalmi csoport kifejezetten erőszakosan lépett fel a város jövedelmeit sértő kimerések ellen.⁷⁶ A Keviczky vezetésével Bécsben és Pozsonyban járt eredménytelen követségeket követően, a nádor szóbeli támogatásával, egy tanácstag a mellérendelt darabontok védelmében a nagy dorongokkal lóbáló céhlegényekkel még le is verettet-

⁷² Németh István, H. 1997: 143–198.

⁷³ Federmayer, Frederik 2005: 156–200.

⁷⁴ J. Újváry Zuzsanna 2001: 395–426., 423–425.

⁷⁵ H. Németh István 2006.

⁷⁶ AMK H III/2. pur. 22. fol. 316–318. 1652. augusztus 12., fol. 318–319. 1652. augusztus 13., fol. 324–325. szeptember 12.

te a kamara, továbbá a főkapitány kocsmájának cégéréét.⁷⁷ Az erőszakos nemesi renegátot szívből gyűlölő nemesi küldöttek nem véletlenül írtak ellene pamfletteket, ahol rókának nevezték. A városi tanács ezzel szemben így jellemezte: „*okos, értelmes, országunk törvényiben tudos, szoos nyelves, Hercules szívü szoszolonk es Bajnokunk hogy légyen, ez holott azt fel találhatnank, kiben nem csak batország, de illendő scientia es sapientia is volna.*”⁷⁸

Város – nemes polgár – városi nemes: törvények és a valóság

A 16. század folyamán az uralkodó minden esetben a városok jogait tiszteletben tartva, de a nemesek beköltözését megengedve szabályozta a helyzetet, amit az országgyűlési törvények is hasonló módon hagytak jóvá és erősítettek meg. A levéltári források megerősítik ezt a képet, mivel oly nagy mérvű összetűzésekről nem találni forrást, mint amilyenekkel a 17. század folyamán elég gyakran szembesülünk. A Bocskai-felkelést követően a helyzet alapvetően megváltozott, hiszen az ekkorra politikailag jelentősen megerősödött nemesség ki tudta vívni, hogy olyan törvényeket fogadjanak el, amelyek segítségével a nemesség be tudott nyomulni a városi önkormányzat sorompói közé. Az 1608 (k.e.):6. törvénycikkben elméletileg megtiltották, hogy a városok bármilyen birtokot örök jogon szerezhessenek.⁷⁹ A nemesség valódi panaszait és érdekeit pedig összekötötték a magyarság panaszaival, miszerint a szabad királyi városokban a magyarok csupán nagy nehézségek árán tudtak házat szerezni, és városi terheik is magasabbak voltak a nem magyar (elsősorban német) nemzetiségű polgárokénál. Az 1608 (k.e.):13. törvénycikk ezért előírta, hogy a tisztújítások alkalmával, a házak vásárlásánál, valamint városi terheikben egyenlően bírálják el őket. Miután a törvény a már említett 1563:62. törvénycikkre hivatkozik, ezért egyértelmű, hogy a magyarság védelme alatt elsősorban a nemességet értették.⁸⁰

Nem véletlen, hogy a városban lakó nemesi rendű lakosok némelyike éppen ekkor kezdte kihasználni ezt a jogi hézagot, és próbált a számára kedvezőtlen ítélet alól ezen indokkal kibújni. A városok tanácsulési jegyzőkönyveiben ekkor bukkannak fel az első olyan perek, amelyekben ez tetten érhető. 1610-ben a kassai tanács előtt tárgyalta Bozinkay György perét. Bozinkay nemes volt, de erre csak akkor kezdett hivatkozni, amikor számára kedvezőtlenül kezdett alakulni a per. Ekkor kijelentette, hogy felette a város nem ítéltet, hiszen nemesként (hivatkozva a Tripartitum megfelelő cikkelyé-

⁷⁷ AMK H III/2. fol. 333–334. 1652. szeptember 30. Hamarosan ugyan Sándor Miklós kamarai fiskális két kano-nokot hívva tanúbizonyásául elpanaszolta az egészet a tanácsnak, ahol a bíró az egészet letagadta. Uo. 1652. október 2.

⁷⁸ AMK H I. 7707/24. Eperjes, 1648. december 16., 7707/27. Eperjes, 1648. december 16.

⁷⁹ CJH 1608 (k.e.):6. § 3-5.

⁸⁰ CJH 1608 (k.e.):13., MOE 12. köt. 746. Előzményeire ld. az 1605. évi korponai és az 1606. évi kassai országgyűlést: MOE 11. köt. 373., 406., 694–695., 832., 838., 12. köt. 413.

re) a vármegye illetékes az ügyében eljárni.⁸¹ Esete azonban elszigeteltnek tekinthető, hiszen Thököly István egy hónapra rá a kassai tanács előtt perelte be Molnár Péter kassai polgárt, akit a jegyző nemesként jelölt meg.⁸² A vármegyei nemesség az 1630-as évektől kezdve mind erőteljesebben arra törekedett, hogy a városokban lakó nemesi rendűeket arra való tekintet nélkül, hogy az armálissal rendelkező nemesként vagy polgárként élt-e, és kit tartott maga fölött illetékesnek, a maga joghatósága alá vonja.

Ez a folyamat már a 17. század legelején tapasztalható, hiszen az 1605 áprilisában tartott szerencsi gyűlésen megjelenő Bocskai-párti nemesek elfogadták azt a határozatot, miszerint: „*a városokban lakó, nemeslevéllel rendelkező nemesek is, más vármegyék nemesivel együtt kötelesek a fejedelem személye mellett felkelni.*”⁸³ A kifejezetten városellenes hangulatot fásasztó korponai országgyűlésen pedig kimondták, hogy az egyetlen nemesek mellett az armalista nemesek, „*mind szabad városokban, mind, az kik kívül laknak*”, fizessenek adót, amit az adott vármegye alispánja fog ellenőrizni.⁸⁴ Az 1630:30. törvénycikk már úgy határozott, hogy az armalista nemesek (tehát azok, akik csak címereslevéllel, birtokkal nem rendelkeztek) „*lakjanak akár a szabad királyi városokban, akár a véghelyeken, akár pedig egyebütt, a vármegye kebelében adózni tartozzanak*”.⁸⁵ Öt évvel később, amikor a törvényekből leginkább a védelmi rendszer fenntartásán aggódó rendek és az uralkodó néhol kapkodónak tűnő intézkedései domináltak,⁸⁶ a vármegye újabb lehetőségeket kapott arra, hogy beavatkozzon a városok életébe. Az országgyűlésen a nemesek szakadatlanul azokat az előjogokat követelték, amelyet eddig is: szabad ingatlanvásárlás a nemesek számára, illetékmentes borbevétel. A vármegyei követek egyre nagyobb hangsúllyal követelték, hogy a városi armalisták számára kiadott címeresleveleket vizsgálják felül.⁸⁷ A diétán a városi ingatlan vásárlására vonatkozó törvénycikkeket végül is megújították; ezzel elméletileg szabad utat engedtek ezen birtokok nemesi felvásárlásának. Ezzel együtt azonban megerősítették azon törvényeket, amelyek a városi teherviselést írták elő, valamint saját szükségleteikre engedélyezték a borbevételt. A törvény kompromisszumos szövege szerint „*házaikért, polgári javaikért, valamint polgártársaiknál lévő adósságaikért a polgári hatóság előtt felelni tartozzanak, amelyek teljesítése esetén azonban ez személyük és fekvőjóságaik felett semmi joghatóságot se gyakoroljon*”.⁸⁸ Annak ellenére, hogy a vármegyék és a szabad királyi városok között megegyezést sugalló határozat született, az országgyűlés törvénykönyve a vármegyék

⁸¹ AMK H III/2. mac. 29. fol. 267. 1610. február 9.

⁸² AMK H III/2. mac. 29. fol. 288. 1610. március 19.

⁸³ „*Nobiles armati (!) in civitatibus degentes personaliter cum aliis comitatuum nobilibus penes personam principis etiam insurgere teneantur...*” MOE 11. köt. 165.

⁸⁴ MOE 11. köt. 410., 503. A végzést az 1606 áprilisában tartott kassai országgyűlés szintén megerősítette. Ugyanott. 780., 798–799., 816., 856.

⁸⁵ CJH 1630:30. § 6.

⁸⁶ A védelmi rendszer ellátására ekkor vezették be a félharmincadot, a jobbágyoktól öt forintos adót követeltek, a harmincadok jövedelmeit teljes egészében a hadsereg fenntartására kellett fordítani. CJH 1635:1.

⁸⁷ Molnár Péter és Debreczeni Mihály kassai követek jelentése. AMK H I. 6598/67. Sopron, 1635. február 4.

⁸⁸ CJH 1635:21. § 2. Ugyanezt erősítették meg a 75. törvénycikkben.

fokozott előretörését sugallja. A hozott törvények szerint elméletileg a vármegye fennhatósága alá rendelték mindazokat, akik bármilyen módon igyekeztek kikerülni alóla.⁸⁹

A városok országgyűlési követeit ebben az időszakban minduntalan arra utasították, hogy a nemesi borbevitel ügyében azonnal tiltakozzanak.⁹⁰ A vármegyeegyűléseken ezzel szemben a nemesség azt vetette fel, hogy a városban lakó armalisták is fizessenek adót a vármegyei követek költségeire, és ha erre nem volnának hajlandóak, úgy a városok birtokaiból vegyék ki a kirótt adót.⁹¹ A vármegye tehát a törvény szellemében minden olyan személyt a vármegyéhez tartozónak vélt, aki nemesi jogokkal rendelkezett. Noha voltak olyan esetek, amikor a nemesek a törvényeket betartva városi birtok miatt valóban a városi tanács előtt pereskedtek,⁹² ám egyre több olyan eset fordult elő, amelyben az 1635. évi országgyűlés döntései ellenére a vármegyét tartották a pereskedők fellebbvitelük jogos helyszínének. Tették ezt annak ellenére, hogy ekkor még mind az uralkodó, mind pedig a nádor a városok pártját fogta. Az 1640-es évek elején, amikor egyre több ilyen jellegű per miatt kellett a városoknak közbelépnie, még több olyan parancslevelet ismerünk, amelyből egyértelműen ez derül ki.⁹³ Az uralkodó 1643-ban kiállított parancslevelét, amely a városban élő nemesség és a polgárok közötti vitákat volt hivatott rendezni a város javára, ugyan mind a felső-magyarországi vármegyék 1643. február 9-i, mind pedig a városházára május 15-én összehívott kassai nemességnek bemutatták, de a kérdés nem tudott nyugvópontra jutni. A kassai nemesség ugyanis már a parancslevél bemutatásakor erősen nehezményezte, hogy nem saját szükségleteikre behozott boraik után a város adót követelt rajtuk.⁹⁴ A kassai tanács előtt pedig a két kihirdetés között is folyt olyan per, amely során a vesztesre álló fél (aki egyébként a város aljegyzője volt) arra hivatkozva próbált kibújni az ítélet végrehajtása alól, hogy nemesemberként a vármegye fennhatósága alá tartozik.⁹⁵ 1645-ben pedig a kassai tanács Rozgonyi János ügyét tárgyalta, akiért nemes lévén a vármegye is síkra szállt. A per során a polgárok feleségeit elcsábító Rozgonyi semmilyen városi törvényszéket nem ismert el maga felett, ezért a vármegyéhez fordult jogorvoslatért.⁹⁶ Ennek ellenére 1645–46-ban a város előtt még mindig igen sokszor szerepeltek nemesek örökségi és más ügyekben, tehát ebből a néhány példából nem általánosíthatunk.⁹⁷

I. Rákóczi György magyarországi hadjáratát lezáró nagyszombati tanácskozáson a felső-magyarországi nemesség immáron még hangsúlyosabban követelte azokat az előjogokat, amelyeket az 1635. évi diétán már felsoroltunk. Részben nemzetiségi (a

⁸⁹ A vitézlő rend tagjait ekkor próbálták a vármegyék alá vonni. A törvény szövege szerint ez elsősorban a végváriak feletti bíraskodásban érvényesült volna. CJH 1635:75., továbbá vö.: 1635: 4., 19., 20., 26–29., 31. Ez utóbbi törekvésük nem sikerülhetett, hiszen ekkorra már megszilárdult a végváriak saját törvényszerve, a hadbíróság. Pálffy Géza, 1995.

⁹⁰ AMK H III/2. pur. 18. fol. 152. 1635. július 3.

⁹¹ AMK H I. 6598/47. Eperjes, 1635. július 17.

⁹² AMK H III/2. pur. 19. fol. 54. 1640. március 16. A kassai tanács előtt egy kassai ház ügyében két nemes, Barna Ferenc és Abafi Zsigmond pereskedett egymással.

⁹³ AMK H III/2. pur. 19. fol. 231. 1642. december 16., fol. 236. 1643. február 9.

⁹⁴ AMK H III/2. pur. 19. fol. 236. 1643. február 9., fol. 251–253. 1643. május 15.

⁹⁵ AMK H III/2. fol. 249. 1643.

⁹⁶ AMK H III/2. mac. 59. fol. 48–49. 1645. augusztus 24.

⁹⁷ Ilyen volt például a Pap család örökségi ügye. AMK H III/2. mac. 60. fol. 33–37.

magyar nemes a várost uraló német polgár ellen), részben pedig vallási (a katolikus, de még inkább a kálvinista nemesség a református városi polgárság ellen) köntösbe öltöztetett érvrendszer révén a nemesi rendeknek sikerült bizonyos helyzeti előnyhöz jutnia, melyet a három évvel későbbi országgyűlésen használtak ki igazán.⁹⁸ Az 1647. és 1649. évi országgyűlések városellenes törvényei e tekintetben súlyos csapást jelentettek a városi önkormányzatok jogaira. A 26. törvénycikk az összes armalistát, „*még ha a határszélen, szabad városokban és kiváltságolt mezővárosokban lakjanak is, [...] a vármegyék alispánjai adóztassák meg.*”⁹⁹ A 78. törvénycikkben pedig – noha több tekintetben tiszteletben próbálták tartani a városok jogait – lényegében kivonták a nemeseket a városok törvényhatósága alól. A vegyes ügyekben pedig a vármegye embereit szabad eljárási jogokkal ruházták fel. A törvények értelmében a nemesek ellen a városok semmiképp nem indíthattak pert, nemes elleni bűnperben pedig kizárólag a vármegye ítéltethet.¹⁰⁰ Ugyanilyen jellegű döntésekre számíthattak a városok az 1655. évi diétán, ahol a városi követek az ellenük való hatalmas ellenségeskedésről számolhattak be („*az nemességnek egynémely városoktól gyomorból való gyűlölségeknél*”), valamint arról, hogy a városi nemesek a szabad borbehozatal után szabad kocsmáltatási jogot követeltek maguknak.¹⁰¹

Ettől kezdve a vármegye mind nagyobb mértékben nyomult a városokba. Abaúj vármegye 1648-ban csernelházi Csernel György kassai házánaál kívánta gyűlését megtartani, annak ellenére, hogy (mint arról a tanács határozott) „*Cassan az Nemes Varmegyének nem volt gyulese, s ezutan sem engednek megh.*”¹⁰² A városok helyzetét rontotta, hogy a főkapitány a vármegyét támogatta.¹⁰³ Az egyes városok egyenként, és a városszövetségek keretein belül közösen is felléptek a vármegyék törekvései ellen. 1648-ban több esetben hívtak össze gyűléseket, ahol elsősorban ez ellen próbáltak ellenszert keresni.¹⁰⁴ A városokban élő nemesek problémája több esetben szinte olyan belső széthúzásban mutatkozott meg, mint 1648-ban, a II. Rákóczi György halálát követő események alkalmával. Kassa város tanácsa a linzi béke értelmében fogadni akarta a Habsburg uralkodó által kiküldött biztosokat, hogy letegyék a hűségesküt, ám a polgárjogot nem nyert nemesség egyértelműen ez ellen foglalt állást.¹⁰⁵ A városon belüli széthúzást tovább növelte az, hogy a vármegyék követelései és a városok nemes polgárainak megadóztatása egybeesett a kálvinizmus országgyűlési elismerésével, valamint a rendek azon követelésével, hogy a városokban szabadon gyakorolhassák vallásukat a (legtöbbször nemesi jogokkal rendelkező) polgárok.¹⁰⁶ A felső-magyarországi városszövetség egyértelműen a tiltakozás mellett foglalt állást, és követeik útján megpróbálta elérni, hogy az uralkodó vonja vissza a városokat sújtó törvényeket. A

⁹⁸ AML III/60. Nagyszombat, 1644. november 1.

⁹⁹ CJH 1647:26, illetve megerősítve 1649:17., 1659:67.

¹⁰⁰ CJH 1647:78. Vö. 1647:79–81., 1649:91., 1659:50.

¹⁰¹ Kállay Mihály, Lehman Gáspár, Madarász Márton és Johann Schirmer követek jelentése. AMK H II. Pozsony, 1655. március 5.

¹⁰² AMK H III/2. mac. 62. fol. 4–5.

¹⁰³ AMK H III/2. mac. 62. fol. 15–21.

¹⁰⁴ AMK H I. 7707/30. Eperjes, 1648. december 27.

¹⁰⁵ AMK H III/2. mac. 62. fol. 15–21.

¹⁰⁶ AMK H III/2. mac. 62. fol. 37–38.

városok igyekeztek a velük jó kapcsolatot fenntartó nemesekkel kiegyezni,¹⁰⁷ de a vármegye kitartott korábbi álláspontja mellett. A következő években Abaúj vármegye elérte, hogy Kassán tartson gyűlést, amelyen száz forint büntetés terhe mellett az összes nemesnek – tehát a városokban polgárjogot szeretteknek is – részt kellett venniük.¹⁰⁸

Az 1650-es években a városban házakkal rendelkező nemesek ügyeiben a vármegye egyre-másra eljárta.¹⁰⁹ A vármegyék lépései egyértelműen arra irányultak, hogy a városi nemes polgárokat szintén joghatóságuk alá vonják, és adózásra kötelezzék.¹¹⁰ Ezt a városszövetség fellépése ellenére a következő évtizedekre sikerült is elérniük, hiszen 1666-ban Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitány immáron arra kérhette Abaúj vármegyét, hogy a „*kassai concivis nemes embereket ne úzze oly hevesen a personalis insurrectoria, hanem elégedjék meg ha közösen egy dobost és két trombitást állítanak ki*”.¹¹¹ Ezzel szemben a városok külvárosaiban élő nemesek városi adóztatása egyre nehezebbé vált: a városok adószedőit a nemesi házaktól számos esetben elkergették, sőt „*különféle becstelenségekkel is traktálják őket*”.¹¹² 1665-ben a királyi városhálózat tagjainak tiltakozására volt szükség a szakolcai szenátus és egy szakolcai nemesi állapotú polgár, Letovanecz Mihály letartóztatása miatt. A felső-magyarországi városszövetség a többi szabad királyi város felhívására az év decemberében szinte vészhelyzetszerűen, röpké két-három nap alatt hívott össze gyűlést, hogy csatlakozzon a felháborodott királyi városokhoz.¹¹³

A városi nemesek adózási készségének erős visszaesése más városokban is tapasztalható volt. Nagyszombat városa gazdasági vonzereje mellett erős egyházi központi funkciókkal is rendelkezett, mivel az esztergomi érsekség részben ebbe a városba költözött, illetve más egyházi intézmények is itt működtek, mint a káptalan, a jezsuita rendház, az Oláh Miklós által létrehozott iskola, majd a Pázmány Péter esztergomi érsek által alapított egyetem. A városban több nemesi-főnemesi család vásárolt házat, akik a 16. század végéig a számadáskönyvek tanúsága szerint rendszeresen fizették a városi adókat, különösebb összetűzés a városi tanács és a nemesi házak birtokosai között emiatt nem volt. A város a 17. század elejétől kezdve vezette azokat a speciális számadáskönyveit, amelyek a kivetett városi adók hátralékait tartalmazták.¹¹⁴ E számadáskönyvek utolsó lapjait kifejezetten a nemesi és egyházi háztulajdonosok által befizetett, illetve be nem fizetett adók rögzítésére szánták, ezzel is jól érzékeltetve, hogy e házak még a városi tanács szerint is különleges helyet foglaltak el. A bejegyzésekből kitűnik, hogy a nemesi házak után a 17. század közepéig még remélhettek befizetéseket, a bejegyzések szerint a legtöbb ház valamennyi összeget ki tudott fizetni. A század közepétől kezdve azonban szinte egyáltalán nem remélhettek adóbefizetést. Véleményünk szerint ez azonban csak részben függött össze a nemesi rend általános

¹⁰⁷ Számukra engedélyezték a borbehozatalt. AMK H III/2. mac. 62. fol. 136. 1648. december 1.

¹⁰⁸ AMK H III/2. mac. 63. fol. 18. 1649. május 7.

¹⁰⁹ AMK H III/2. mac. 63. fol. 272.

¹¹⁰ AMK H III/2. fol. 522. 1654. április 15.

¹¹¹ AMK H III/2. pur. 25. fol. 12. Sárospatak, 1664. augusztus 14.

¹¹² AMK H III/2. pur. 25. fol. 116. 1664. december 14.

¹¹³ AMK H I. 8913/4. Eperjes, 1665. december 16., illetve december 17.

¹¹⁴ Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrat mesta Trnava (=MMTr), Daňe a poplatky IIIb/71., IIIId/598–600.

megerősödésével. A város lakosságának általános adófizetési képessége ugyanis éppen ekkor kezdett erőteljesen visszaesni. A század első harmadában a közel tízezer forint be nem hajtott adóösszegeből az első évben mintegy 30 százalékot fizettek be, majd ez az arány a következő négy évben 25 százalékára csökkent, ami 20 százaléknál állandósult. Ez az arány sem mutat túl jó értékeket, de az 1660. és 1676. évi hátralékok befizetésének ütemével összehasonlítva kiderül, hogy nem ez az időszak volt a mélypont a város adófizetési moráljának tekintetében. E két utóbbi kimutatás szerint ugyanis az első évben mindössze a hátralékok egytizedét, vagy még annyit sem tudtak behajtani, és nyolc év elteltével sem sikerült ezt az arányt a fennmaradt összeg fele alá csökkenteni. Az eltérés különösen akkor feltűnő, ha a hátralékok visszafizetésének első négy évét vizsgáljuk. A két korszak trendjeit elemezve az 1636. évi törlesztések üteme jóval meredekebb, mint az 1660. és 1676. évié. A 17–18. század fordulójának nehézségei is jól megmutatkoznak Nagyszombat adóelszámolásaiiban.¹¹⁵ Jóllehet az 1695-től kezdődő időszakot eleinte a szokatlanul magas adóterhek jellemezték, ám 1711-re ezek a terhek a korábban megszokott mértékre (4000 fl. körülre) csökkentek, ennek ellenére az adóhátralékok aránya szokatlanul magasra szökött, volt olyan év, amikor a 90 százalékot is meghaladta, átlaga pedig több mint 40 százalék volt. Az adatokból kiszámolt trend szerint a város átlagos eladósodása e szűk két évtized alatt 25 százalékról 60 százalék fölé nőtt, ami egyértelműen alátámasztja a városokról készült narratív források tudósításait.¹¹⁶

A nagyszombati nemesek ebben a nehéz időszakban szinte egyáltalán nem fizettek adót, és a város saját lakosaihoz hasonlóan tőlük sem tudta beszedni az adóhátralékokat. Egy olyan intézmény volt, amelyik nem elsősorban a megnehezedett fizetési képesség miatt nem volt hajlandó fizetni, hanem – a számadáskönyv bejegyzései szerint – kategorikusan megtagadta az adók kifizetését. Ez a városban lévő püspöki és más egyházi intézmények voltak, amelyek után a teljes 17. században nem sikerült adót behajtania a városi tanácsnak. A jelenséget, miszerint a nemesi házak után nemcsak amiatt nem fizettek, mert nemesek lévén megtagadták az adófizetést, hanem mert az általános adófizetési norma gyengült meg, más városok levéltárában található egyéb források is igazolják. A nemesek adóztatását ugyanis még ebben a korszakban sem vesztették el a városok. Az 1670-es és 1700-as évek közötti időszakból számos olyan dokumentummal rendelkezünk, amelyből világosan kiderül, hogy a felső-magyarországi városokban lakó városi nemesség elismerte, hogy a városoknak adót kell fizetnie. 1676-ban özvegy Tárkányi Istvánné, nemes Semsei Katalin és Paczoth Anna egyaránt arról biztosította a kassai tanácsot, hogy (miként minden évben) most is be fogja fizetni a városi adót.¹¹⁷ Serédy Gáspár 1696-ban pedig mindössze azt kérte a városi tanácstól, hogy miután az előző évben vásárolt háza után fizetendő adó egyre magasabb lett, csökkentsék azt, tekintettel arra, hogy a vármegyei tisztikar állandóan nála szállt meg.¹¹⁸ A városok helyzete e tekintetben azonban igen nehéz volt, hiszen az országgyűléseken hozott törvények ismeretében félő volt, hogy a nemesek megtagadják az adók kifizetését. 1693-ban a felső-magyarországi városszövetség gyűlésein ép-

¹¹⁵ AMTr Daňe a poplatky IIIb/98-99., 101-107., 109-111., 113-114., 116-118., 120.

¹¹⁶ Németh István, H. 2008: 29-42.

¹¹⁷ AMK H I. 9473/1. Bottyán, 1676. április 1., 9541/6. Sztropkó, 1677. május 22.

¹¹⁸ AMK H I. 11152/72. Ráska, 1696. november 29.

pen egy nemes, Szikszay Pál eperjesi házának magas adóhátralékainak gondja okozott fejtörést a városi követeknek.¹¹⁹ A következő évben pedig Sennyey István fenyegetőzött a porció miatt, valamint amiatt, hogy Kassa darabontjai, amikor bottyáni házából próbálták a restanciákat behajtani, milyen károkat okoztak.¹²⁰ 1699-ben a bártfai tanács kért segítséget a nemesek több éve gyűlő hátralékai miatt, és miután a nemesek „*subterfugiomokkal élvén [az adót] megh nem vehetjük raitok*”, a városszövetségtől várt tanácsot és támogatást.¹²¹ A kassai nemesek közül 1701-re már 53 ház mintegy 455 forinttal tartotta a városnak.¹²² Ez igen jelentős aránynak tetszik, hiszen egy évtizeddel korábban összesen 68 nemesi háztartást írtak össze.¹²³ Sok esetben éppen a Nagyszombat kapcsán felállított koncepciókat erősíti meg, hogy az 1690-es években e tárgyban kelt levelek nagyobb része a térségben állandóan ott állomásozó császári német csapatokra, valamint a kuruc felkelések pusztításaira és sarcaira hivatkozva kérte a szenátus türelmét. Éppen így tett özvegy Mladosevith Horváth Györgyné, aki 1691-ben szegénységére hivatkozva kérte, hogy a kassai háza után járó adót később fizethesse meg.¹²⁴

A vármegyék sorozatos atrocitásai, valamint az országgyűléseken hozott törvény-cikkek ellenére még a 17. század utolsó harmadában is meglehetősen sok nemes állapotú személy ismerte el fennhatóságának a városi tanácsot.¹²⁵ Ezekben az években világosan látható, hogy a városi nemes polgárok (nemes concivisek) nem kívántak a vármegyé alá tartozni. Ennek főként az volt az oka, hogy a vármegyének is adózniuk kellett volna. A század utolsó két évtizedére már a vármegyék tiltakoztak az ellen, ha a városi nemesektől nem ők szedték be a repartíciót, hanem a városok.¹²⁶ Ezt ugyan a városoknak sikerült megakadályozni, de a vármegyék saját anyagi érdekeik miatt állandóan veszélyeztették a városi nemes polgároknak a vármegyétől való függetlenségét. A probléma csak úgy oldódhatott meg, ha a városok adószedői a városi nemeseket külön írták össze, amit a vármegyékhez is eljuttattak.¹²⁷ 1691-ben Abaúj vármegyéje már azzal fenyegetőzött, hogy ha Kassa nem úgy akarja a porciót beszedeni, ahogy azt a vármegyé kívánja, akkor a taxás nemeseket ők is úgy fogják összeírni, mintha valóban nemesek lennének, valamint ők fogják beszedeni a város tulajdonában lévő malmok, szántók és minden egyéb külsőség után az adót.¹²⁸ Az uralkodói rendeletek azonban ennek a vármegyei törekvésnek gyökeresen ellentmondanak. I. Lipót 1695-ben az alábbi határozat alapján utasította a városi nemeseket adóhátralékaik kifizetésére: „*juxta commune juris axioma, qui sentit commodum, idem incommodum quoque*

¹¹⁹ AMK H I. 10666/64. Eperjes, 1693. június 7.

¹²⁰ AMK H I. 10816/46. Bottyán, 1694. október 23.

¹²¹ AMK H I. 11453/41. Bártfa, 1699. június 12.

¹²² AMK H I. 11742/37.

¹²³ Wick Béla 1941: 141.

¹²⁴ AMK H I. 10462/4. Putnok, 1691. március 26., illetve vö. 11586/20.

¹²⁵ AMK H III/2. pur. 26. fol. 36., 43–45., 47–48., 51., 83., 91.

¹²⁶ AMK H III/2. pur. 30. fol. 84. 1686. május 24., Schw. No. 10461. Nagyida, 1691. február 16., H I. 11453/37. Lócse, 1699. június 14.

¹²⁷ AMK H I. 9730/6. Eperjes, 1680. október 16., 10352/30. Késmárk, 1690. december 23., 10462/137-a. Bécs, 1691. november 22., 10666/54. Lócse, 1693. június 30., 11005/114. Bécs, 1695. augusztus 24., H III/2. pur. 30. fol. 84. 1686. május 25., fol. 113. 1686. augusztus 12., fol. 123. 1691. január 9.

¹²⁸ AMK H III/2. pur. 30. fol. 127–128. 1691. március 5.

sentire”. Az uralkodó utasította a városi nemességet, hogy azok kötelesek minden közös teherben részt venni, ami a városra és a városi házakon keresztül rájuk hárul. Hasonló rendelkezések születtek Pozsony és Nagyszombat esetében is, ahol a nemeseket városi házaik után szintűgy adófizetésre kötelezték, mint kassai társaikat.¹²⁹

A fenti levéltári adatokon alapuló elemzés arra mutat rá, hogy a városban lakó nemesség problematikáját nem lehet egysíkúan megítélni. A városban lakó nemesek ugyanis alapvetően nem moshatók össze egyetlen városlakó réteggé, sőt a két nagy csoport, a városi nemesek és a nemes polgárok önmagukban sem jelentenek át nem járható, zárt, különféle sajátos alcsoportokat mellőző rétegeket. A kora újkori magyarországi társadalom – úgy a nemesség, mint a polgárság – nem zárt kasztként létezett, az egyes társadalmi-rendi rétegek között az átjárás természetes, sőt bizonyos vagyoni helyzetben magától értetődő volt. Ezt még akkor is kijelenthetjük, ha a nemesség és a városi polgárság érdekeit képviselő testületek, a vármegyék és a szabad királyi városok vezetése (akik közül sokan szintűgy e két csoportba – városi nemesek és nemes polgárok – tartoztak) a testület érdekeit védve, valamint ahhoz igazodva, a vármegyei és a városi politikát befolyásoló más csoportoktól sok esetben igencsak ellentétes nézeteket vallottak. Mindemellett a konfliktus forrásai közé számíthatjuk azokat az egyéni érdekeket, melyek nagy része éppen gazdasági természetű miatt (borkimérés, vámmentesség stb.) igencsak nagy hangsúlyt kapott. A két, rendi különállásra féltékenyen vigyázó testület, a vármegye és a város e tényezőktől befolyásoltatva lépett fel érdekei védelmében az országgyűléseken, ahol azonban olyan törvényeket fogadtak el a 17. század folyamán, amelyek egyértelműen jelzik a nemességnek az ország belpolitikájában és hadügyeiben megnőtt fontosságát. A városlakó nemességgel kapcsolatban meg kell azonban jegyeznünk, hogy a valóság a törvényekhez képest sokkal árnyaltabb. A városlakó nemesség (városi nemesek és nemes polgárok) ugyanis a legtöbb esetben tiszteletben tartotta a városi hatóságokat, amennyiben lehetősége volt rá, fizette a városi házra kivetett adókat, és (például Kassa esetében) fogadta a beszállásolt katonaságot. A 17. század utolsó harmada azonban e tekintetben is nagy törést okozott, hiszen a felkelések és az oszmánok elleni háború miatt az országra nehezedő hadi terhek, az új kormányzási rendszer okozta nehézségek, valamint a magyarországi termékek egyre nehezebbé váló értékesítési lehetőségei nem csupán a parasztságot és a polgárságot, hanem a nemességet éppen úgy sújtották, ezek a tényezők a birtokaikból befolyó jövedelmeket csökkentették. Emellett ezek a tényezők megnövelték azoknak a konfliktusforrásoknak a súlyát, amelyek elsődlegesen a városi lét gazdasági jellemzőihez kötődtek. A nehezedő értékesítési lehetőségek egyre erősödő konkurenciaharcot hoztak magukkal, amelyekben az egyébként is bonyolult rendi-jogi problémákkal terhelt nemes–polgár-viszony még kiélezettebbé vált.

¹²⁹ AMK Schw. No. 11501/27. Bécs, 1696. augusztus 21., Schw. No. 11501/34. Bécs, 1695. február 4.; AMBr Spisovy material Lad. 36. Nr. 47. Kismarton, 1686. május 14.; MMTr Magistrátne protokoly II/10. fol. 303. 1699. április 20.

Hivatkozott Források

Archív Mesta Košic (AMK), Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (=H III/2. mac.)

Borsod–Abaúj–Zemplén M. Lt. Sátoraljaújhely IV. 1001/b. 20. Kazinczy-Gyűjt. Fasc. 162. No. 194. Bécs

MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Libri regii (=A 57 (Lib. reg.))

Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Altes Münz- und Bergwesen, Ungarn.

Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrat mesta Trnava (=MMTr), Daňe a poplatky IIIb/71., IIIId/598-600.

Štátny Oblastný Archív v Levoča, Magistrat mesta Levoča (=AML)

Hivatkozott irodalom

Áldásy Antal, 1904–1942: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei 1200–1867*. 1-8. köt. Budapest.

Andermann, Kurt 1995: Cours et résidences allemandes l'époque moderne. Bilan et perspectives de recherche. In: *Francia* 22.

Bessenyei József 1991: A szabad királyi városok jogainak csorbítása. = Történelmi szemle 33. (1991) 255–63. Konkrét példaként Bornemissza János kassai házára: AMK H III/2. mac. 63. fol. 419–427. 1653. augusztus 4., Schw. No. 8155. Vö.: H III/2. mac. 63. fol. 523. 1654. április 24.

Bužek, Václav/ Maťa, Petr: Wandlungen des Adels in Böhmen und Mähren im Zeitalter des Absolutismus (1620–1740). In: *Der Europäische Adel im Ancien Régime: Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (ca. 1600–1789)*. Kolloquium veranstaltet von der Professur für Geschichte im Institut für Kulturgeschichte der frühen Neuzeit der Universität Osnabrück, gefördert von der Gerda-Henkel-Stiftung, Osnabrück 9. bis 11. Sept. 1999, AHF-Information No. 76. vom 22.09.1999.

Čechura, Jaroslav 1991: Městská šlechta — součást pražského patriciátu? K otázce kontinuity pražského patriciátu 14.–16. století. In: *Documenta Pragensia* Szerk.: Ledvicka, Václav – Pešek, Jiří Praha.

Endres, Rudolf 1988: Adel und Patriziat in Oberdeutschland. In: *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität*. Szerk.: Schulze, Winfried München. (Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 12.) 221–238.; Kreydemann, Johann Konrad: Kurtzer Tractatus Von deß Teutschen Adels/ Sonderlich Der Freyen Reichs-Ritterschafft in Schwaben/ Staat/ Stand/ Ehren/ Würde/ Freyheit/ Recht/ Gerechtigkeit/ und alten Herkommenheiten; Und dann Wie dieselbe wider

vortringende Beschwärt und Mißbräuch/ in bestand erhalten und fortgeplantzet werden können. Tübingen, 1646.

- Ennen, Edith 1992: Residenzen. Gegenstand und Aufgabe der neuzeitlichen Städteforschung. In: *Residenzen. Aspekte des hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie*. Szerk.: Andermann, Kurt Sigmaringen. (Oberrheinische Studien 10.)
- Federmayer, Frederik 2005: Leopold Peck (1560–1625) kincstárnok és családja. In: *Fejzetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Szerk.: Czoch Gábor/ Kocsis Aranka/ Tóth Árpád Pozsony.
- Gecsényi Lajos – Guszarova, Tatjana 2003: A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1642–1672 között. In: *Századok* 137. (2003)
- Gecsényi Lajos 1999: Egy kamarai tisztviselő a XVI. században. Nagyváthy Ferenc. In: *Turul*, 72:3–4.
- Gecsényi Lajos 2003: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században. Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Budapest.
- Gecsényi Lajos 2003: Győr város telek- és házösszeírásai 1564–1602. Győr, 2003. (*Városi Levéltári Füzetek* 7.)
- Granasztói György 1989: Nagyszombat egyházi topográfiája (1579–1711). In: *Emlékkönyv Székely György 75. születésnapjára*. Budapest.
- Granasztói György 2003: A barokk győzelme Nagyszombatban. *Tér és társadalom* 1579–1711. Budapest.
- H Németh István 1997: „Kassai polgárok és katonák a 16. században : a hadsereg beköltözésével járó társadalmi és közigazgatási jelenségek a felsőmagyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során”. *Levéltári Közlemények* 68.
- H. Németh István 2006: *Kassa város archontológiája. Bírák, belső és külső tanács, 1511–1700*. Budapest, (Fons könyvek 3.)
- H. Németh István 2012. „Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Eaststate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries”. *The Hungarian historical review : new series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1. évf. (2012)
- Haupt, Herbert 2007. *Das Hof- und hofbefreite Handwerk im barocken Wien 1620 bis 1770. Ein Handbuch*. Wien
- Hirschbiegel, Jan/ Paravicini, Werner / Andermann, Kurt, (szerk.) 2014. *In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation* Ostfildern (Residenzenforschung, Neue Folge: Stadt und Hof 1)
- Hirschbiegel, Jan/ Paravicini, Werner/ Wettlaufer, Jörg, (szerk.) 2012. *Städtisches Bürgertum und Hofgesellschaft. Kulturen integrativer und konkurrierender Bezie-*

- hungen in Residenz- und Hauptstädten vom 14. bis ins 19. Jahrhundert.* Ostfildern (Residenzenforschung 25)
- Histoire de la France urbaine. Dir. 1981: Duby, Georges t. 3. La ville classique. Chartier, Roger – Chaussinand-Nogaret, Guy – Nebeux, Hugues – Le Roy Ladurie, Emmanuel Paris.
- J. Újváry Zsuzsanna 2001: Polgár vagy nemes? A kassai patrícius-polgárok házassági-társadalmi kapcsolatai a XVII. században. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére.* Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna Piliscsaba.
- Janáček, Josef 1991: Valdštejnův Jičín. (Příspěvek k otázce rozvoje vrchnostenských měst v první polovině 17. století). In: *Česká města v 16.–18. století.* Szerk.: Pánek, Jaroslav Praha.
- Kreydemann, Johann Konrad 1646: *Kurtzer Tractatus Von deß Teutschen Adels/ Sonderlich Der Freyen Reichs-Ritterschafft in Schwaben/ Staat/ Stand/ Ehren/ Würde/ Freyheit/ Recht/ Gerechtigkeit/ und alten Herkommenheiten; Und dann Wie dieselbe wider vortringende Beschwärt und Mißbräuch/ in bestand erhalten und fortgeplantzet werden können.* Tübingen.
- Kubinyi András 1971: A budai német patríciátus társadalmi helyzete családi összekötetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. In: LK 42.
- Kubinyi András 1999: Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyékben. In: *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 37.
- Kubinyi András 2000: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén.* Szeged. (Dél-Alföldi Évszázadok 14.)
- Ladomerszky Pál 1943: *Kassa gazdaságpolitikája a török hódoltság korában,* Szeged.
- Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici, Szerk.: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen Budapest, 1899. (=CJH) 1563:62.
- MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara regisztraturája, Litterae ad Cameram exaratae (=E 41 (Litt. ad Cam.) 1556 No. 42. Eperjes, 1556. május 4.
- Németh István 2006: *Kassa szabad királyi város archontológiája. Bírák, külső és belső tanács (1500–1700).* Budapest. (Fons könyvek 3.)
- Németh István H. 2004: *Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség.* 1-2. köt. Budapest.
- Németh István, H. 1997: *Kassai polgárok és katonák a 16. században (A hadsereg beköltözésével jár társadalmi és közigazgatási jelenségek a felső-magyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során).* In: *Levéltári Közlemények* (=LK) 68.
- Németh István, H. 2004: *Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség.* 1-2. köt. Budapest.

- Németh István, H. 2007: Az állam szolgálja vagy a város képviselői? A központosuló városszervezés hatása a soproni politikai elit átrendeződésében. = *Soproni Szemle* 61. 125–141.
- Németh István, H. 2007a: Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a 16–17. században. In: *Arrabona* 45:2.
- Németh István, H. 2008: Vplyv osmanskej vojny miest v Uhorsku a daňové zaťaženie sloboných kráľovských miest v Uhorsku v 16. a 17. storočí. = *Historický Časopis* 56. (2008)
- Németh, István, H. 2004: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon: a felső-magyarországi városszövetség*. Budapest: Gondolat, Magyar Országos Levéltár.
- Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr, 1995.
- Paravicini, Werner/ Wettlaufer, Jörg Ostfildern, (szerk.) 2006. *Der Hof und die Stadt. Konfrontation, Koexistenz und Integration in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. (Residenzforschung 20).
- Pils, Susanne Claudine/ Niederkorn, Jan Paul (szerk.) 2005. *Ein zweigeteilter Ort? Hof und Stadt in der Frühen Neuzeit*. Innsbruck/ Wien/ Bozen (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 44)
- Spielman, John P. 1993: *The City and the Crown. Vienna and the Imperial Court 1600–1740*. West Lafayette
- Stürmer, Michael 1992: „Wir fürchten uns vor einer Hauptstadt”. Das Hauptstadtproblem in der deutschen Geschichte. In: *Residenzen. Aspekte des hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie*. Szerk.: Andermann, Kurt Sigmaringen. (Oberrheinische Studien 10.)
- Szakály Ferenc 1995: *Mezőváros és reformáció: tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Budapest, Balassi.
- Újváry Zsuzsanna, J. 1979: *Kassa város társadalma a XVI. század közepétől a XVII. század második feléig*, Bölcsészdoktori értekezés. (ELTE BTK Történeti Könyvtár, Kézirat)
- Újváry Zsuzsanna, J. 1994: Egy kereskedőcsalád metamorfózisa (A mezőszegedi Szegedi család). In: *Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században*. Szerk.: Zimányi Vera Budapest, (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.)
- Vissi Zsuzsanna – Trostovszky Gabriella – Németh István, H. – Tuza Csilla – Csavlek Judit – Magyar Gabriella – Németh György, 2006: *Libri regii, királyi könyvek, 1527–1918*. DVD-ROM Budapest.
- Wick Béla 1941: *Kassa története és műemlékei*, Kassa.

Wolg, Jürgen 1992: Darmstadt als Residenz der Landgrafen und Großherzöge von Hessen. In: *Residenzen. Aspekte des hauptstädtlichen Zentralität von der frühen Neuzeit bis zum Ende der Monarchie*. Szerk.: Andermann, Kurt Sigmaringen. (Oberrheinische Studien 10.)